

masons from the banks of the Sibok river was spread to a significant part of the south-Russian territory. It permits making a conclusion about trade relations between various territories of the Kiev Rus. It was supported also by similarity of rocks processed in the Vinnitsa region and other materials occurred in the territory of Ukraine.

The petrographic study of raw materials used for manufacturing millstones in the old Rus settlement Autunichi, the Chernigov region, has shown that local materials such as argillites, diatomites and other were used in parallel with tufa to produce above-mentioned millstones. Data obtained from the study of that settlement, one of the most widely investigated south-Rus localities, make it possible to advance the problem that the local stone was, apparently, used in other Slavonic-Russian relics and sometimes was erroneously treated as imported tufa mined in the Vinnitsa region. The error in identification of the sedimentary rock might be induced by its partial destruction and modification as a result of its use for various economic needs and by the presence of certain common petrographic attributes intrinsic to both sedimentary and sedimentary-tufogenic rocks.

It is quite possible that articles termed by different researchers as «ceramic millstones» and identifies by V. A. Kolchin as grinding wheels might also be made of sedimentary rocks.

The final decision of the problem is possible only if studying all items made of rocks and found in Slavonic-Russian relics by geological methods.

Одержано 10.10.95.

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА «ВОЗНЕСЕНСЬКОМУ УЗВОЗІ» В КИЄВІ

В. О. Харламов

Стаття присвячена новому дослідженню храму XII ст. на Вознесенському узвозі в Києві, а також території навколо нього. Результати даних розкопок дозволили внести ясність і розібратись стосовно протиріччя у висновках попередніх дослідників пам'ятки. Дослідження подвір'я навколо храму свідчать про те, що територія в VIII—XI ст. була заселена і забудована житловими і господарськими будівлями.

У 1989—1990 рр. архітектурно-археологічною експедицією Інституту археології АН УРСР проводились археологічні дослідження по вул. Смирнова-Ласточкина, № 22 (колишній Іларіонівський, пізніше Вознесенський узвіз)¹.

Розкопки проводились на задернованій площадці північно-західного виступу тераси, де нині розташовані корпуси поліклініки й лікарні НАН України (рис. 1). Досліджувана ділянка з трьох боків оточена стрімкими схилами. Східний схил спускається в урочище Кожум'яки, північний — в долину Глибочиця (вул. Глибочицька), а західний в глибоку балку, по якій проходить вул. Смирнова-Ласточкина.

У 1878 р. на цій території провів археологічні розкопки член Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії П. А. Лашкар'єв². Роботи проводились з метою дослідження давньої кам'яної споруди, незадовго до цього відкритої київськими шукачами скарбів, які завдали пам'ятці значних пошкоджень. За свідченням П. А. Лашкар'єва, була знищена більша частина живопису, на внутрішніх площинах стін які збереглися на висоту до 1 м, порушили культурний шар всередині самого храму.

Дослідивши пам'ятку, П. А. Лашкар'єв дійшов висновку, що у плані вона мала вигляд прямокутника, який завершувався зі сходу трьома напівциркульними апсидами. Всередині споруди дослідник зафіксував залишки чотирьох підкупольних стовпів. Фундаменти храму, на думку П. А. Лашкар'єва, були покладені на шарі завтовшки 40 см з битої й залитої вапном цегли.

© В. О. ХАРЛАМОВ, 1996

При цьому відзначалось, що фундамент був влаштований не в материковому ґрунті, а в наносному, з різними наповнювачами (вугіллям і т. ін.). Фундамент і стіни складені з цегли розміром $31 \times 22 \times 4,5$ см на вапняково-цем'янковому розчині. Крім того, другий простінок викладений з жолобчастої, «литовського» типу цегли, розміром $26,5 \times 23,5 \times 6,5$ см. Подібного типу цегла у великій кількості знайдена П. А. Лашкар'євим при розбірці будівельних завалів. Підлога храму була викладена різнокольоровою керамічною плиткою розміром $15,5 \times 15,2 \times 2,0$ см в шаховому порядку, на вапняковій основі. Під рівнем підлоги зафіксовано два прошарки з дрібного щебеню, попелу та вугілля. Нижній шар залягав на горизонті початкової підлоги, в подальшому розібраного і піднятого на більш високий горизонт.

Розкопаний храм П. А. Лашкар'єв вважав за церкву Симеона на Копиревому кінці³.

У 1947 р. дослідження цієї території здійснив М. К. Каргер⁴. Роботи проводились з метою уточнення характеру плану храму, опублікованого П. А. Лашкар'євим, який викликав у Каргера сумніви в зв'язку з відсутністю матеріалів архітектурно-археологічної фіксації, а також відзначеної самим Лашкар'євим неповноти розкопок, що обмежувались, головним чином, дослідженням внутрішнього простору пам'ятки.

На цей раз, відкриті руїни перебували у значно гіршому стані. Стіни храму збереглися висотою до 0,5 м. Великої руйнації зазнали підбанні стовпи. Була також знищена центральна апсида. Плитки підлоги і фресковий живопис збереглися «in situ» лише в дуже невеликих фрагментах. Цегла в кладці відсиріла і розкисла, що ускладнювало розчистку поверхні.

Виявлена розкопками М. К. Каргера структура плану споруди багато в чому відрізнялась від зафіксованої П. А. Лашкар'євим. Храм виявився чотиристовпною, одноапсидною спорудою (бокові апсиди мали форму півкола лише всередині), а з зовнішнього боку були прямокутними. На внутрішніх площинах стін, за винятком західної, будь-які членування відсутні. Лопатки на зовнішніх площинах стін мали складнопрофільовану форму у вигляді послідовно приставлених одна до одної пласкої пілястри, сплющеної півколонки і тонкої півколонки. Все це разом становить так звану «пучкову пілястру».

Повна довжина храму 14,8—15 м при ширині близько 10,9—11,3 м. Розмір підкупольного простору $3,7 \times 3,4$ м. Азимут 45° . Стіни храму складені

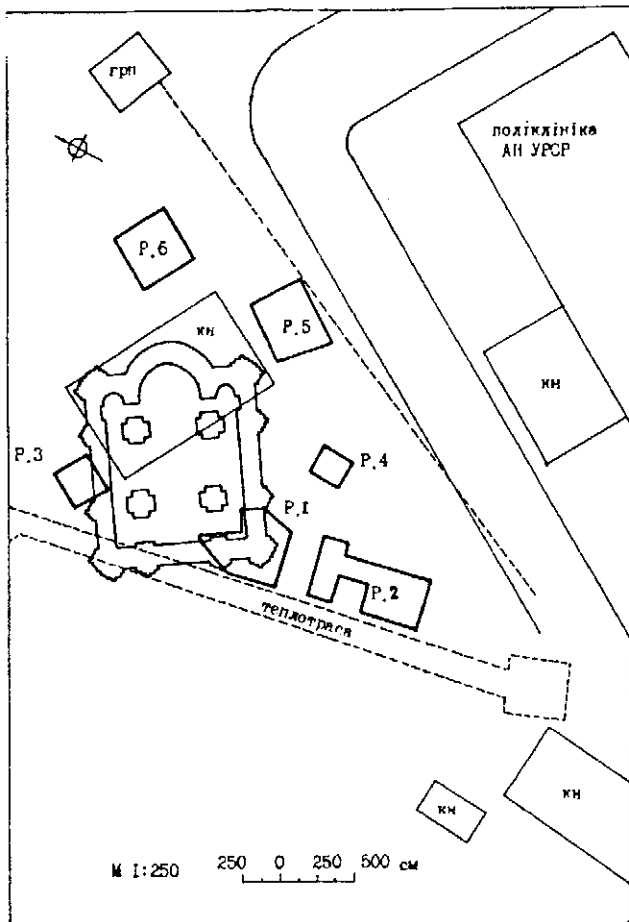

Рис. 1. Загальний план розкопів 1989—1990 рр.

на вапняково-цементно-цементному розчині, в рівношаровій техніці «opus isodos». Розміри плінфи 4,5×19—20×27—28 см. Фундаменти під всім периметром зовнішніх стін храму мають стрічковий характер, а під опорними пілонами виконані у вигляді окремих стовпів. За матеріалами досліджень 1947 р., фундаменти виконані з 4—5 рядів цегляної кладки, складеної на зеленій глині. Глибина залягання фундаментів храму, за Каргером, 0,3—0,35 м. З зовнішнього боку стін споруди на ширину до 0,7 м була влаштована цегляна відмостка в 2—3 ряди цегли.

М. К. Каргер, ґрунтуючись на аналізі особливостей планувальної структури, будівельної техніки, пластичного оформлення споруди, датував її кінцем XII — початком XIII ст.

Ю. С. Асєєв та П. А. Раппопорт не виключали можливості атрибуції даного храму як церкви Василя, побудованої в 1197 р. Рюриком Ростиславовичем на своєму «Новому дворі»⁵.

Основним завданням досліджень 1989—1990 рр. було визначення точного місцезнаходження залишків давньоруського храму і прив'язка їх до сучасних будівель, а також вивчення стратиграфії ділянки території, що відводиться під нове будівництво. З метою пошуків залишків давньоруського храму, був закладений розкоп № 1. Повна довжина розкопу по осі північ-південь 3,5 м, захід-схід 5 м. Глибина розкопу 1,4—1,6 м.

Нижче шару чорнозему лежав шар стерильного піску біло-жовтого кольору. Далі — шар давньоруського будівельного сміття, уламки плінфи, цемент'янки, шматки шиферу, фрагменти фресок, — якими, судячи з усього, був засипаний розкоп М. К. Каргера. Материк в південній частині розкопу знаходиться на глибині 1,4 м.

Стіна південно-західного кута храму збереглась на висоту 0,6—0,8 м. Її ширина — 1,2 м. Стіна складена з плінфи на вапняково-цементно-цементному розчині насиченого рожевого кольору. Висота швів розчину між рядами плінфи — близько 3 см. Кладка дещо недбала, в деяких місцях розчин затік на нижні торці плінф. Азимут зовнішньої площини південної стіни храму — 48°, західної — 310°.

Південно-західна частина храму, досліджена в розкопі № 1, має декілька різних за часом пошкоджень стіни. Знайдено великий пролом (ширина близько 50 см), що з'єднує внутрішню і зовнішню площини. Найбільшої руйнації зазнала частина західної стіни храму.

Пілястри храму складнопрофільні. Вони складаються з трьох частин. Перше членування пілястри являє собою прямокутний виступ на площині стіни. Його довжина в південній пілястрі західної стіни 110, а західної пілястри південної стіни 94 см. Ширина прямокутного виступу — 16—20 см. Другою складовою частиною пілястри є виступ (довжина — 60—70, ширина — близько 18 см). Середня частина пілястри закінчується півколонкою шириною 15—17 см. Південну пілястру західної стіни на рівні обрізу фундаменту оточують залишки вимостки. Її верхня частина вкрита цементно-цементним розчином. Нижче укладено один-два ряди плінфи, скріпленої спондиловою глиною. Вимостка лежить на культурному шарі чорного кольору.

Знайдено велику кількість фрагментів тиньку з фресковим живописом. Всі фрагменти невеликого розміру, з товщиною основи до 2,5 см. Домінуючий колір — червоний (різних відтінків), синій, жовтий. Зустрічаються також білий і сірий кольори. Знайдені фрагменти керамічної плитки підлоги церкви мають з лицьової сторони поливу темно-коричневого кольору. Товщина фрагментів плиток — 1,6—1,7 см. Плитки виготовлені з червоної глини зі значними домішками білої.

В розкопі закладеному біля північної стіни було виявлено багато будівельного матеріалу і фресок. Кольоровий фон фресок такий же, як і в розкопі біля південно-західного кута храму (з додаванням зеленого кольору). Дещо більше знайдено поліхромних фресок. Товщина тинькової основи фресок — до 3 см. У складі фрагментів деяких фресок видним є фрагмент тиньку червоного кольору, лицьова поверхня якого має в профілі складну форму. Знахідка свідчить про наявність криволінійних розписних частин інтер'єру стін храму. Поливні плитки підлоги мають жовтий, зелений і коричневий кольо-

ри. Полива на одному з фрагментів має два кольори: на темно-зеленому фоні жовті включення у вигляді крапок і рисок. Глина більшості плиток червонувато-коричневого кольору з домішками, що надають плитці білуватого кольору. Декілька фрагментів мають коричневий колір зовні і сіро-чорний всередині. Товщина плиток підлоги — 1,7—2,2 см.

На глибині 0,9 м від поверхні землі знаходилась верхня площина стіни храму. Розкоп вийшов на середнє прясло північної стіни церкви. Азимут зовнішньої площини північної стіни — 45°. Вимостка стіни зовні являє собою кладку з плінфи на зеленій глині. Ширина вимостки — 45, в районі пілястри — 55 см. Вона складається з 4 рядів плінфи і має висоту 30—35 см.

Фундамент складався з фрагментів плінфи, цем'янкової крихти, маленьких камінців і шаматочків шиферу. В складі фундаменту простежується присутність гумусованого ґрунту, дрібних фрагментів кераміки і вапна. Глибина залягання фундаменту — 0,75 м від підшви відмостки, проходить гумусований шар завтовшки 0,5 і заглиблюється в материк на 0,25 м.

Архітектурно-археологічні дослідження проведені у 1989—1990 рр. виявили якісний матеріал, який має змогу визначити будівельно-технологічні та художньо-конструктивні методи спорудження храму. Результати останніх розкопок дозволили внести ясність і розібратися стосовно протиріччя висновків попередніх дослідників пам'ятки. Так, за П. А. Лашкарьовим підмурки церкви покладені з (цегляних фрагментів) на вапняковому розчині⁶. М. К. Каргер вважав, що фундаменти являли собою суцільну цегляну кладку, змуровану на розчині спондилової глини⁷. Дослідження 1989—1990 рр. засвідчили, що масив фундаментних стрічок складався з регулярної кладки, виконаної з уламків плінфи на глиняному розчині, причому розчин являв собою розріджений гумусований ґрунт в складі якого присутні дрібні домішки вапнякової крихти. Кладка стіни на спондиловій глині, сприйнята М. К. Каргером як суцільний фундамент храму, насправді являла собою три-п'ять рядів плінфи покладених безпосередньо на верхню площину фундаменту. Цей нижній цокольний прошарок кладки (який разом з улаштуванням цегляної відмостки) виконував роль гідроізолюваного пояса та глиняного замка, вище якого знаходилась звичайна цегляна кладка на пісному цем'янковому розчині. Подібний спосіб влаштування нижніх стін був застосований під час спорудження храму Гнилецького монастиря в урочищі Церковщина поблизу Кисва⁸.

Дослідження церкви на Вознесенському узвозі в Кисві показали, що перед нами споруда за типом, конструкціями та формами типова для київської архітектури кінця XII — початку XIII ст. Порівняно з такими церквами того часу, як П'ятницька церква в Чернігові або Богородична в урочищі Церковщина під Києвом, церква на Вознесенському узвозі (певно, Василівська церква на Новому дворі 1197 р.) була більш ошатною.

Церква на Вознесенському узвозі доповнила ряд мистецьких пам'яток епохи «Слова о полку Ігоревім», що визначали високий рівень розвитку давньоруської культури.

В результаті археологічного вивчення території колишнього церковного подвір'я храму XII ст. на Вознесенському узвозі виявлені залишки жител, господарські ями, подані матеріалами VIII—IX та X—XI ст., які були розміщені в двох будівельних горизонтах.

Особливий інтерес викликає житло VIII—IX ст. каркасно-стовпової конструкції, розташоване поблизу південної стіни давньоруської церкви (рис. 2). Відкрите воно на глибині 2,5 м від сучасної поверхні і орієнтовано кутами за сторонами світу. Пляма заповнення будівлі складалася з обпаленої глини і прошарку деревного вугілля товщиною 5—10 см по всій площі житла. Велика кількість горілого дерева і перепаленої глини дозволяє припускати, що житло мало дерев'яну конструкцію, зовнішні стіни якого були вимазані глиною. У північно-західному куті житла простежено залишки глинобитної печі з декількома фрагментами глиняної жаровні сірого кольору. Фрагмент виявленої жаровні мав такі розміри: висота — 18—19, товщина — 4—5, товщина борта біля основи — 3,7—4, а верхнього вінця — 2,5 см.

В заповненні житла були знайдені фрагменти ліпної та кружальної ке-

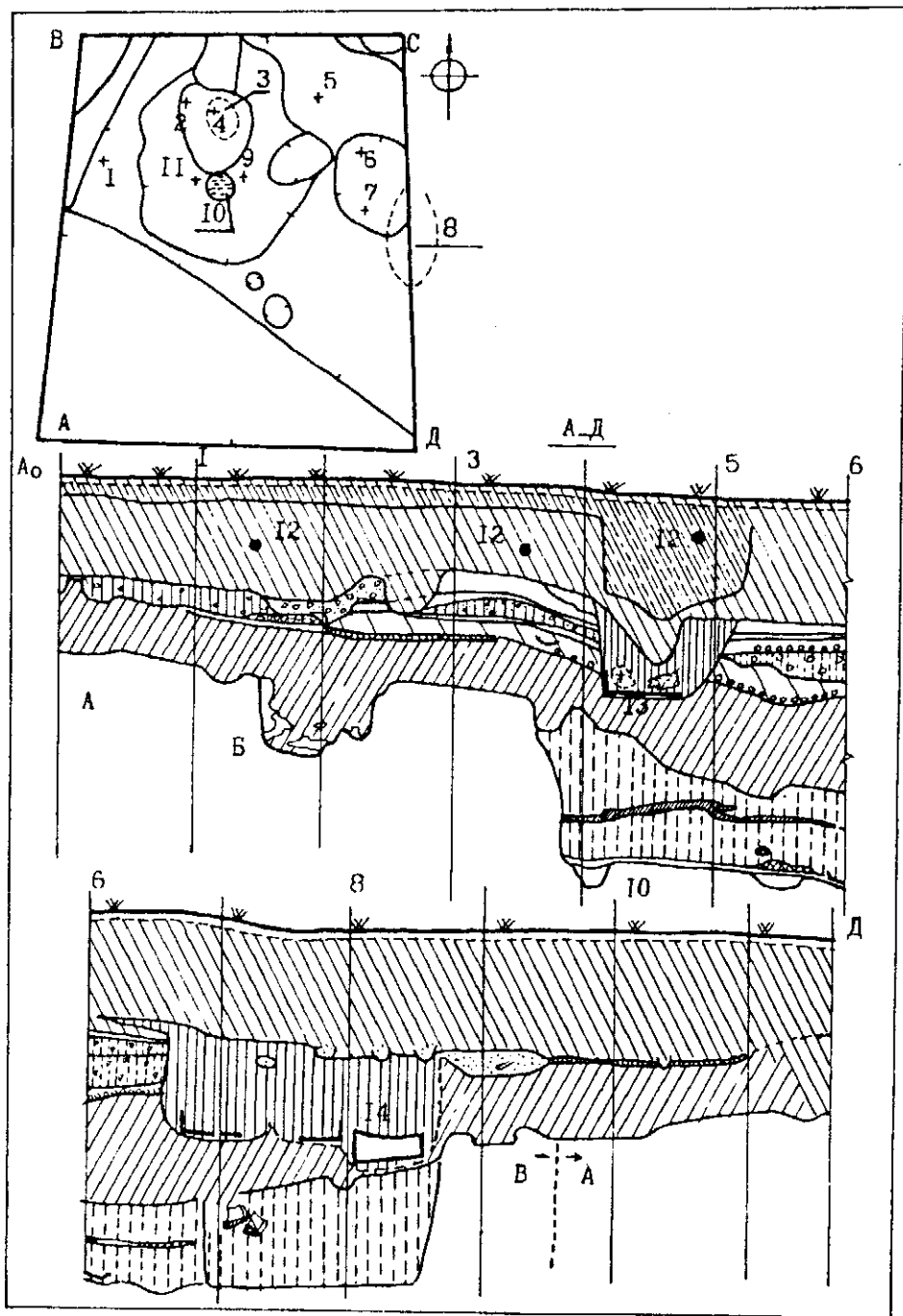

Рис. 2. План і стратиграфічні розрізи розкопу № 4.

раміки, поодинокі уламки салтівського посуду. Переважна більшість мала грубі форми, в тісті якої були присутні шамот і дрівса. Таке сполучення двох компонентів, що використовувались як домішка до глини, є характерним прийомом виготовлення ліпного посуду. Колір поверхні знайдених ліпних фрагментів мав два відтінки, буро-коричневий і червоний, а в зламі червоно-чорний. Вінця ліпних горщиків мали різноманітні форми, заокруглені із зрізаним горизонтально чи під кутом верхнім краєм (рис. 3, 1—4). Деякі з них орнаментовані защипами по зовнішній стороні і верхньому краю, а також

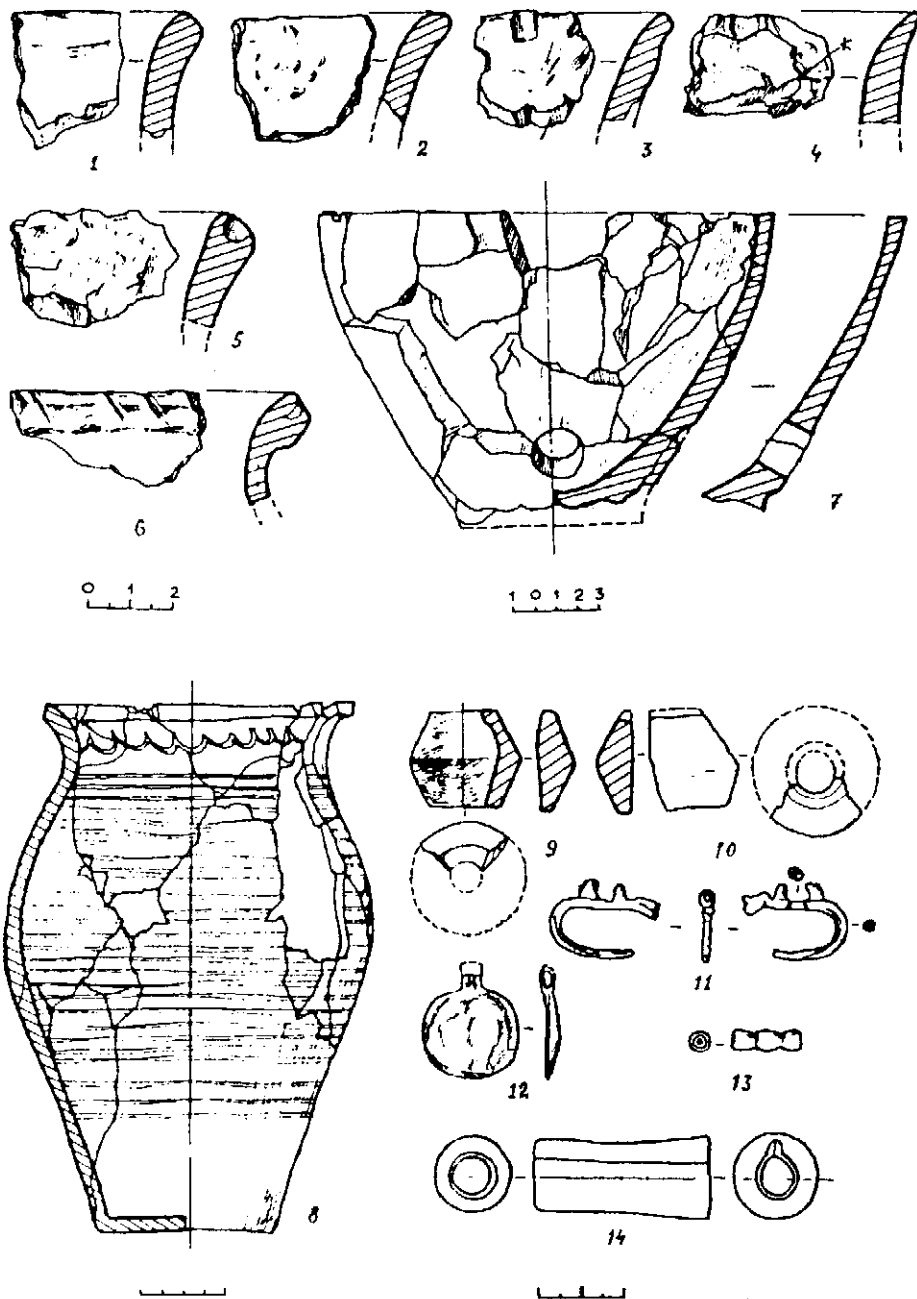

Рис. 3. Матеріали житла VIII—IX ст. 1—7 — ліпна кераміка; 8 — кружалний горщик IX—X ст.; 9—10 — глиняні прясли; 11 — бронзова поясна пряжка; 12 — залізна підвіска; 13 — скляна бусина; 14 — кістяна трубочка.

косими насічками по зрізаному краю вінця (рис. 3, 3—6). Крім фрагментів ліпних посудин, в житлі був знайдений ліпний товстостінний горщик червоного кольору, висотою 15, діаметром вінця 22, дна — 9 см (рис. 3, 7). В місці переходу дна в стінку знаходився невеликий отвір. Подібні горщики були знайдені на слов'янському поселенні VIII—X ст. поблизу села Монастирьок, дослідники якого класифікують їх як миски-цідилки⁹.

Кружалний посуд, представлений фрагментами стінок горщиків, орнаментованих багаторядними врізними лініями і одиночними хвилястими. Вони належать товстостінним кружалним горщикам, виготовленим із глини з до-

«АРХЕОЛОГІЯ», № 2, 1996 р. 97

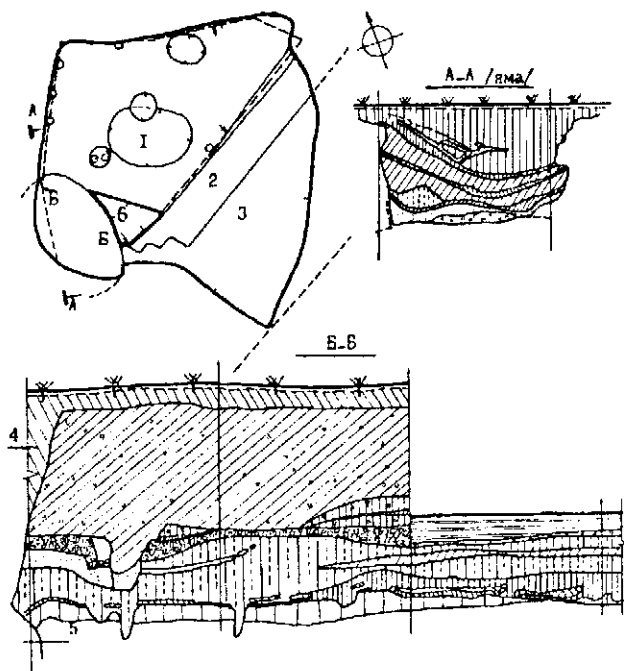

Рис. 4. План і стратиграфічні розрізи розкопу № 3.

На увагу заслуговують металеві і скляні вироби. Це залізна кругла підвіска з опуклою лицьовою поверхнею і вушком (рис. 3, 12). Діаметр підвіски — 2,3 см. На лицьовому боці зображення не збереглося, але не зважаючи на погану збереженість, по краю підвіски простежується орнамент з одного рядка псевдозерні. Поодинокі екземпляри круглих привісок зустрічалися у поховальному інвентарі київського некрополя VIII—IX ст.¹¹.

Не менш цікавим є фрагмент бронзової поясної пряжки (рис. 3, 11). Пряжка має овальну форму з двома петлями. Між петлями — заглибина для прикріплення язичка, на протилежній стороні — поглиблення від контакту кінця язичка з рамкою. Подібні пряжки широко відомі серед північно-кавказьких старожитностей, особливо аланської культури, де вони датуються VIII—IX ст.¹².

Цікавою і рідкісною знахідкою є тричасна скляна бусина волошкового кольору, довжиною 1,6 см (рис. 3, 13). Такі однокольорові скляні пронизки, певно сірійського походження, були поширені на території Середнього Подніпров'я в останній чверті I тис. н. е.¹³. Пронизки волошкового кольору переважали в горизонтах VIII—IX ст.¹⁴.

Слід зазначити, що в розкопаній частині житла було знайдено велику кількість кісток свійських і диких тварин, з слідами попередньої обробки, а також невелика кістяна трубочка (рис. 3, 14). Довжина трубки — 4,1, діаметр торців — 1,65 і 1,9 см. Вони старанно оброблені, а грань торця з найменшим діаметром заглажена. Товщина стінок — 3,5, довжина 42, в перетині обидва кінця (круглі) — 20 і 18 мм. Діаметр отвору 11 мм з кінця трубки, яка має менший діаметр, а протилежний отвір має овальну форму, на якому проглядається заглибина — канавка з бортиком. Поверхня виробу заглажена до блиску. Які функції виконувала знайдена річ, сказати важко. В ній можна бачити трубку, яка встромила в бурдюк для питва. Цілком можливо, що хазяїн житла був ремісником з обробки кістки та виготовлення різноманітних кістяних виробів.

Беручи до уваги наявність в житлі як ліпної, так і кружальної кераміки

мішками жорстви і заглаженою поверхнею. Один із таких горщиків зберігся майже повністю. Це високий товстостінний горщик з короткою відхиленою ззовні шийкою, прямим довгим плечем, вінця якого зрізані навскіс, а лінія придонної частини трохи зігнута (рис. 3, 8). По всьому тулубу горщика нанесений орнамент у вигляді хвилястої і врізних ліній. Горщики подібного типу були найбільш поширені в Києві в IX—X ст.¹⁰.

З інших глиняних виробів слід виділити два глиняних пряслиця біконічної форми темно-сірого і темно-коричневого кольору, товщиною 2,3—2,5, діаметром отвору 0,7—0,9 см (рис. 3, 9, 10).

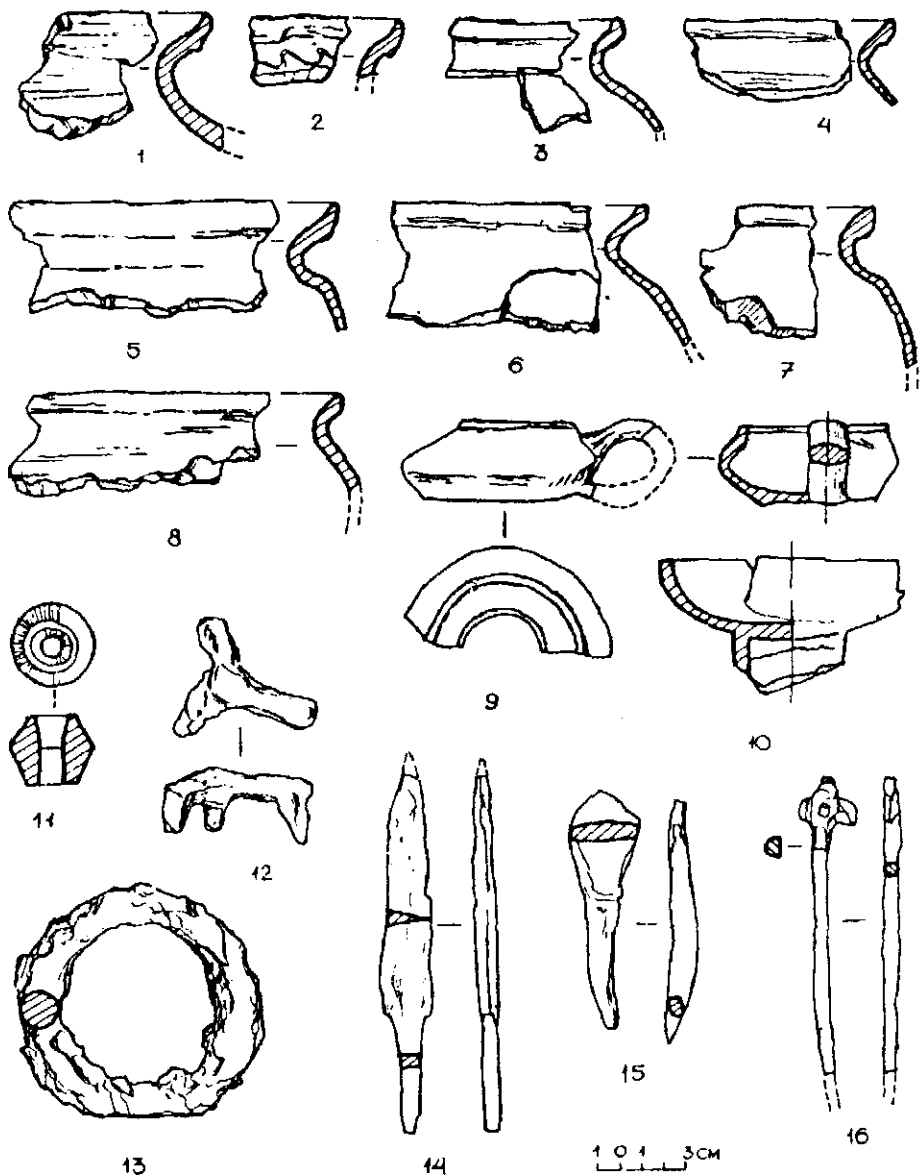

Рис. 5. Знахідки із житла X—XI ст. 1—9 — фрагменти кераміки; 10 — уламок глиняного світильника; 11 — шиферне прясло; 12 — тринога-підставка для опалу кераміки (?); 13 — залізне кільце; 14 — залізний ніж; 15 — залізний наконечник стріли; 16 — бронзова шпилька.

(в процентному відношенні 60% проти 40%), а також інших датуючих предметів, житло можна датувати другою половиною VIII — серединою IX ст.

В розкопці біля центрального прясла північної стіни церкви вдалося дослідити рештки давньоруського житла X—XI ст., яке було частково знищено під час будівництва храму XII ст. (рис. 4). Житло являло собою заглиблену в материк будівлю, каркасно-стовпової конструкції. У південно-західному куті житла знаходилась глинобитна піч. В заповненні житла виявлено різноманітний археологічний матеріал: уламки горщиків, світильників, фрагменти скляних браслетів і посудин, бронзові та залізні речі, шиферне прясло. Уламки знайденого глиняного посуду виготовлені на гончарному крузі з добре відмудленої сірої глини, рівномірного обпалу. Вінця мають манжетоподібну форму з гострим, заокругленим і злегка зрізаним верхнім краєм (рис. 5, 1—8). За своєю формою цей посуд нагадує кераміку курганного типу і датується

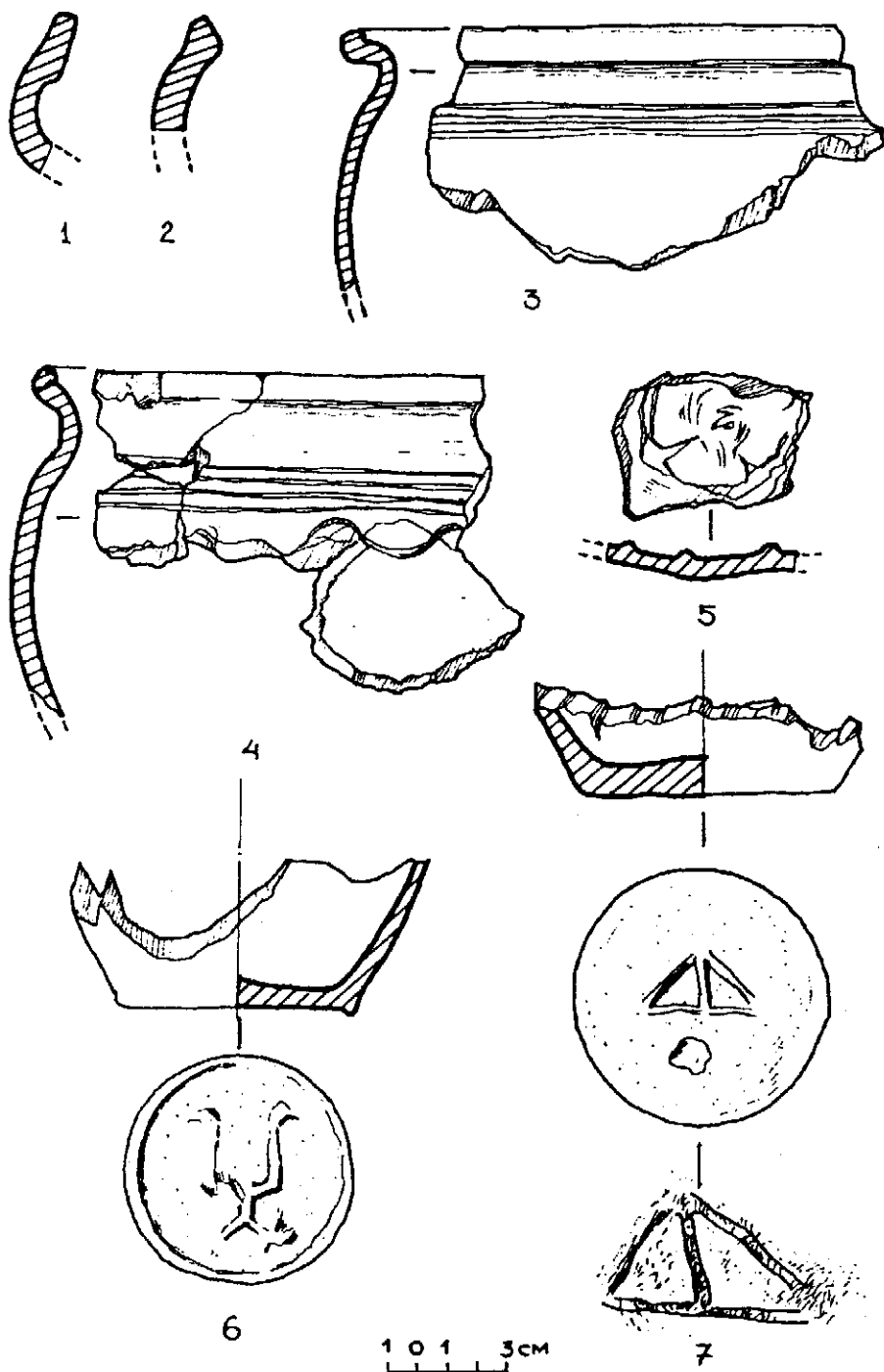

Рис. 6. Керамічні знахідки XI—XII ст. (1—7).

X—XI ст. Із залізних виробів знайдено понад 20 кованих залізних гвіздків, тринога-підставка для випалу кераміки (?), дверне кільце, два екземпляри ножів, черешковий ромбовидний наконечник стріли (рис. 5, 12—15). На Русі поширення таких наконечників стріл відноситься до X—XIII ст.¹⁵

Особливий інтерес становить бронзова шпилька з зображенням голови орла із загнутим дзьобом і отвором в місці ока для кільця (рис. 5, 16). Подібні

шпильки зустрічаються серед знахідок в Північній і Північно-Східній Русі і датуються Х—ХІ ст. Слід зазначити, що аналогічна шпилька була знайдена у Києві в культурному шарі ХІ—ХІІ ст.¹⁶

На увагу заслуговують знахідки скляних виробів. В основному це фрагменти вінець від скляних кубків із безбарвного скла, а також три уламки плоских браслетів синього кольору, які мають овально-витягнуту форму в перетині. Поверхня браслетів розмальована емальми білого кольору. Сюжет малюнків різний: від ліній до складних рослинних композицій із завитків. Знайдені скляні браслети візантійського походження, які вперше з'являються на Русі в Х ст., і зустрічаються в домонгольських шарах досить рідко¹⁷.

За наявними археологічними матеріалами житло можна датувати Х—ХІ ст.

Дослідження навколо храму дали змогу встановити, що давньоруські шари частково знищені під час будівельних робіт і проведення комунікацій ХІХ—ХХ ст. Зустрічаються окремі острівці непорушених давньоруських шарів товщиною 0,4—0,5 м, в яких виявлено фрагменти кераміки ХІ—ХІІІ ст. (окремі з яких вкриті поливою жовтого і зеленого кольору), денця горщиків (деякі з них мають клейма), уламки світильників, візантійських амфор, плінфи, шиферні прясла тощо (рис. 6).

Археологічні дослідження 1989—1990 рр. свідчать про безперервність життя у цьому місці Копиревого кінця, починаючи з VIII до ХІІІ ст., коли ця місцевість була щільно забудована житловими будівлями, а з другої половини ХІІ ст., а точніше на період спорудження храму, досліджена нами площа стає церковним подвір'ям з цвинтарем.

Примітки

¹ Харламов В. А. Отчет об археологических исследованиях памятника архитектуры XII века церкви на «Вознесенском спуске», проведенных архитектурно-археологической экспедицией в 1989—1990 гг. // НА ИА АН УССР.— 1991 г.

² Лашкарев П. А. Развалины церкви св. Симеона и Копырев конец древнего Киева // ТКДА.— 2.— 1879.— Т. 2.— № 5.— С. 96—121; Лашкарев П. А. Церковно-археологические очерки, исследования и рефераты.— К., 1989.— С. 160—187.

³ Лашкарев П. А. Церковно-археологические очерки...— С. 174.

⁴ Каргер М. К. Археологические исследования древнего Киева. Отчеты и материалы (1938—1947 гг.).— К., 1951.— С. 197—209; Каргер М. К. Древний Киев.— М.— Л., 1961.— Т. 2.— С. 462—473.

⁵ Асеев Ю. С. Архитектура древнего Киева.— К., 1982.— С. 139; Раппопорт П. А. Русская архитектура X—XII вв. Каталог памятников // Археология СССР. Свод археологических источников.— Л., 1982.— Вып. Е1—47.— С. 17, 18.

⁶ Лашкарев П. А. Церковно-археологические очерки...— С. 165, 166.

⁷ Каргер М. К. Древний Киев...— С. 473.

⁸ Асеев Ю. С., Харламов В. О. Нова пам'ятка архітектури і мистецтва Києва часів «Слова о полку Ігоревім» // Образотворче мистецтво.— К., 1981.— № 3.— С. 31, 32.

⁹ Миксимов Е. В., Петрашенко В. А. Славянские памятники у с. Монастырек на среднем Днепре.— К., 1988 г.— С. 54.— Рис. 46, 2.— С. 55.— Рис. 49, 5.

¹⁰ Толочко П. П. Гончарное дело // Новое в археологии Киева.— К., 1981.— Гл. V.— § 2.— С. 293.

¹¹ Толочко П. П. Про торговельні зв'язки Києва з країнами арабського сходу та Візантією у VIII—X ст. // Археологічні дослідження стародавнього Києва.— К., 1976.— С. 5.

¹² Ковалевская В. Б. Северокавказские древности // Стены Евразии в эпоху средневековья.— М., 1981.— С. 85.— Рис. 60, 106.

¹³ Школьникова Н. А. Стекланные украшения конца I тыс. н. э. на территории Поднепровья // СА.— 1978.— № 2.— С. 97—104.

¹⁴ Львова З. А. Стекланные бусы Старой Ладого // АСГЭ.— 1968.— Вып. 10.— С. 82.

¹⁵ Медведев А. Ф. Оружие Новгорода Великого // МИА.— 1959.— № 65.— С. 166.

¹⁶ Боровський Я. Є. Археологічні дослідження стародавнього Києва.— К., 1976.— С. 88.

¹⁷ Щанова Ю. Л. Стекло Киевской Руси.— М., 1972.— С. 180.

В. А. Харламов

НОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА «ВОЗНЕСЕНСКОМ СПУСКЕ» В КИЕВЕ

В статье рассматриваются результаты архитектурно-археологических исследований памятника архитектуры XII в. церкви на Вознесенском спуске в Киеве в 1989—1990 гг. Храм был обнаружен в дореволюционный период и несколько раз подвергался археологическим исследованиям, однако многие спорные вопросы так и оставались нерешенными. Это, в первую очередь, касалось технологии устройства фундаментов памятника и цокольной его части. Раскопками 1989-1990 гг. было установлено, что массив фундаментных лент состоит из регулярной кладки, выполненной из фрагментов плиньф на глиняном растворе, причем зачастую раствором служил разжиженный гумусированный грунт с добавками известковой крошки. Кладка на спондиловой глине представляла пять рядов плиньф, уложенных на верхнюю часть фундамента. Этот нижний слой кладки (который вместе с устройством кирпичной отмостки) служил гидроизоляционным поясом и глиняным замком, выше которого шла обычная кладка на тощем цементном растворе.

Изучение территории бывшего церковного погоста выявило остатки жилищ, хозяйственных построек и бытового материала VII—IX и X—XI вв., которые размещались на двух строительных горизонтах.

V. A. Kharlamov

NEW RESEARCH CARRIED OUT ON THE VOZNESENSKY WAY IN KIEV

The paper presents results of architectural-archaeological examinations of the church on the Voznesensky way in Kiev carried out in 1989—1990. The church is the monument of architecture of the 12th century. The temple was discovered in the prerevolutionary period and was subjected to archaeological excavations several times, but many disputable problems still remained unsolved. It concerns, firstly, construction of the church basements and its socle part. Excavations of 1989—1990 have shown that the body of basement plates consists of regular masonry made of fragments of plinths on the clay mortar. The later was often a liguified humused soil with addition of lime crumb. The masonry on spondylic clay consisted of five layers of plinths put over the upper part of the basement. This low socle layer of masonry in combination with the brick-made blind arcas a hydroisolating belt and clay cut-off above which there was an ordinary brick masonry on lean cement mortar.

Examination of the territory of the former church grave-yard has revealed remains of houses, farmsteds and domestic findings of the 8th — 9th and 10th — 11th cent. located in two construction horizons.

Одержано 11.06.91.